

KAPITEL 6 / CHAPTER 6⁶
**RESEARCH OF THE INFLUENCE FACTORS OF THE EDUCATIONAL
ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION ON THE FORMATION OF
PROFESSIONAL AND SOCIAL CHARACTERISTICS OF FUTURE
SPECIALISTS**

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-20-03-015

Вступ

Соціальне середовище є фактором, який визначає систему цінностей, спрямованість особистості, норми її поведінки, джерелом набуття професійного та соціального досвіду. Підсистемою соціального середовища є освітнє середовище навчальних закладів, яке забезпечує регулярні, організовані впливи на суб'єктів освітнього процесу через дію різноманітних матеріальних і нематеріальних чинників.

Метою нашого дослідження є уточнення сутності, структури і можливостей освітнього середовища закладу вищої освіти (ЗВО) щодо формування певних соціально-професійних характеристик майбутнього фахівця, набуття яких забезпечує професійну готовність для реалізації функціоналу, який визначений займаною посадою.

Сформульована мета окреслила коло завдань щодо:

- 1) уточнення моделі випускника ЗВО як сукупності соціально-професійних характеристик;
- 2) визначення сутнісних характеристик освітнього середовища ЗВО;
- 3) з'ясування структури освітнього середовища ЗВО;
- 4) дослідження ресурсів освітнього середовища як системної цілісності та сукупності окремих компонентів у контексті формування професійних характеристик фахівця.

Методологія дослідження спирається на теоретичний аналіз наукових праць з огляду на порушену проблему, синтез, узагальнення, моделювання та формалізацію з метою формулювання теоретичних висновків і прогностичних положень; емпіричні розвідки та обробку їх результатів, факторний аналіз для з'ясування значущості виокремлених чинників освітнього середовища ЗВО на динаміку формування визначені соціально-професійні феномени фахівця.

---

⁶*Authors: Marchenko O.G.*

Так, узагальнюючи погляди науковців [1; 3; 5], модель випускника ЗВО ми охарактеризували як структуру особистості у вигляді потреб і здібностей, цінностей, орієнтацій, необхідних рис, інтересів і соціальних установок. До сутнісних характеристик моделі випускника ми віднесли професійні компетентності, тобто знання, вміння, способи дій, життєвий досвід, прогнозовані професійно важливі якості особистості, які забезпечують готовність до майбутньої діяльності, дозволяють швидко адаптуватися до певних умов, бути відповідальним, ініціативним, прагнути до вдосконалення, самореалізації, здорового способу життя.

6.1. Уточнення сутності поняття «освітнє середовище»

Вивчення освітнього середовища є актуальним напрямом сучасних досліджень вітчизняних і закордонних психологів і педагогів. Освітнє середовище розглядається ними як:

- 1) сукупність історичних умов, обставин;
- 2) підсистема соціокультурного середовища;
- 3) підпростір широкого соціально-інформаційного простору;
- 4) цілісна, спеціальним чином організована педагогічна система соціалізації та формування особистості.

Ми схарактеризували освітнє середовище ЗВО як сукупність умов і ресурсів навчання та виховання здобувачів освіти, а також сферу реалізації професійної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників. Як локальний мікросоціум воно має такі характеристики:

- охоплює суспільно-економічну систему, до якої належить здобувач освіти і науково-педагогічний персонал;
- здобувачі освіти, маючи статус тимчасового складу ЗВО, утворюють його змінний контингент;
- науково-педагогічні працівники також позбавлені постійного статусу, оскільки обіймають займані посади на конкурсних засадах;
- ЗВО є підзвітною структурою, мета його діяльності визначена якісними й кількісними параметрами соціально-державного замовлення, а зміст – освітньо-професійними програмами, які реалізовані в навчально-методичних комплексах навчальних дисциплін;

- наслідки діяльності ЗВО мають віддалений характер, оскільки результати його діяльності можна оцінити через певний термін після навчання;
- освітній процес у ЗВО має цілу низку суперечностей і парадоксів, зокрема, реальна автономія ЗВО як інституції, закріплена у Законі України «Про освіту» [2], проте автономія викладачів у виборі змісту навчання як обсягу та структури навчальної інформації обмежена;
- характерної рисою освітнього середовища є наявність системи можливостей, множини індивідуальних форм і траєкторій здобувачів освіти.

Тож, по-перше, освітнє середовище є складним системним об'єктом, існує як соціальний підпростір, де організується освітня та професійна діяльність здобувачів освіти і викладачів, розвивається формальна та міжособистісна взаємодія між ними. По-друге, освітнє середовище є не тільки сукупністю умов, але й засобом досягнення навчальних цілей. По-третє, освітнє середовище є багатокомпонентним утворенням, яке включає просторово-часову локалізацію, систему психолого-дидактичних компонентів, є моделлю професійного середовища, в якому будуть реалізовані соціально-професійні феномени фахівця. З цих позицій освітнє середовище ЗВО може бути схарактеризоване як сукупність факторів і умов соціалізації та професіоналізації особистості, формування професійно важливих якостей, а саме емпатії, самоорганізації, життєстійкості, дисциплінованості, відповідальності, вміння діяти в ситуації невизначеності згідно вимогам і інструкціям.

6.2. Роль освітнього середовища у формуванні професійних і соціальних якостей майбутнього фахівця

Зауважимо, що педагогічний потенціал освітнього середовища полягає в тому, що воно сприяє перетворенню зовнішніх впливів у внутрішню структуру особистості, створює сприятливі умови для всебічного розвитку та саморозвитку особистості, наповнює етично-естетичними цінностями особистість суб'єктів освітньої діяльності, забезпечує поширення між ними нових професійно-культурних і корпоративних цінностей, стимулює групові інтереси, посилює взаємостосунки, допомагає засвоєнню соціального досвіду й набуттю якостей, необхідних людині для життя та фахівцю в професійній діяльності.

Зазначені соціально-особистісні та професійні риси становлять основу

такого інтегративного утворення, як професійна компетентність, сформованість якої забезпечує готовність до фахової діяльності, визначають рівень професіоналізму та кваліфікації фахівця.

Для характеристики професіоналізму фахівця візьмемо за основу формулу американського вченого Г. Лассуелла, а саме:

$$P = p f d f r, \quad (1)$$

де P – професіоналізм фахівця;

p – особисті мотиви;

d – проєкція на об'єкт професійної діяльності;

r – раціоналізація дій як прояв професійного інтересу;

f – процеси трансформації.

З наведеної формули випливає, що професіоналізм фахівця забезпечується наявністю особистих мотивів, професійного інтересу, які спрямовані на набуття необхідних знань і будуть у майбутньому переміщені на об'єкт професійної діяльності завдяки трансформаційним процесам [8, с. 35].

Так, з метою детальнішого вивчення взаємозв'язків між «множниками» професіоналізму та умовами внутрішнього (психологічного) та зовнішнього освітнього середовища ЗВО ми скористалися даними факторного аналізу [9], перед проведенням якого була виконана перевірка емпіричних даних за критеріями Кайзера-Мейера-Олкіна (критерій у цьому випадку дорівнює 0,652) і сферичності Бартлетта (у цьому випадку дорівнює 0,00), що свідчить про допустимість використання цього методу.

За наслідками проведеного аналізу було виокремлено 4 фактори, які пояснюють 73% дисперсії. Так, перший фактор (22% дисперсії) охоплює групу мотивів, які пов'язані з орієнтацією студентів на майбутню діяльність (за рівнем значущості це такі мотиви: прагнення забезпечити професійну кар'єру, краще підготуватися до майбутньої діяльності, стати висококваліфікованим спеціалістом, урахування успішності у процесі працевлаштування).

Другий фактор (також 22% дисперсії) утворюють мотиви, які пов'язані із зовнішніми відносно освітнього середовища логікою та примусом, зокрема, вимогами з боку інституту сім'ї (батьківський контроль, бажання не виокремлюватися своєю успішністю серед ровесників), економіки (плата, яка внесена за навчання).

Третій фактор, який пояснює 14% дисперсії, об'єднує мотиви, які пов'язані

із контролем якості освіти та примусом у вигляді орієнтації на акумуляцію «капіталу» успішності: врахування у процесі нарахування стипендій, працевлаштування.

Найменш вагомим серед наведених факторів (близько 14% дисперсії) є фактор, який інтегрує мотиви, найбільш гомогенні до освітнього середовища, а саме: інтерес до навчальних дисциплін і вимогливість викладачів. Саме цей фактор визначає зафіксоване об'єднання прагнень щодо інкорпорації культурного капіталу з його наступною інституціоналізацією.

Результати дослідження засвідчили, що орієнтація на майбутню професійну діяльність не детермінована жодним аскриптивним статусом здобувача вищої освіти (статтю, місцем мешкання до вступу у ЗВО, освітою батьків, матеріальним станом сім'ї).

У студентів, мотивація яких характеризується першим фактором, простежуються достатньо чіткі професійні статусні домагання, оскільки вони частіше планують після закінчення навчання зайнятися практичною діяльністю за спеціальністю (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,275$), або науково-дослідницькою діяльністю (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,199$), або викладацькою діяльністю (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,187$). Такі студенти витрачають значний час на підготовку до щоденних занять (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,201$) і іспитів (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,217$). Вони демонструють високу академічну успішність (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,339$).

Студенти, які вмотивовані зовнішнім до освітнього середовища контролем, за наслідками досліджень, вийшли з сімей з більш високим рівнем доходу (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,101$). Об'єктивований культурний капітал їхніх сімей у вигляді домашньої бібліотеки нижчий, ніж у ровесників (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = -0,153$). Після закінчення навчання студенти, які мотивовані таким чином, частіше за своїх колег прагнуть обіймати високі адміністративно-управлінські позиції. Проте необхідно відзначити, що їхній достатньо високий рівень професійно-статусних домагань не проявляється ані у вигляді інтенсивних навчальних практик, ані у прагненні щодо оволодіння іноземною мовою, ані в наслідках академічної успішності.

Здобувачі вищої освіти, які вмотивовані прагненням щодо досягнення високої академічної успішності, частіше є вихідцями із сімей з невеликими статками (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,141$), які мешкають у невеликих містах або сільській місцевості (коефіцієнт спряженості є значущим, сила зв'язку $\rho = 0,155$). Такі молоді люди намагаються приділити підготовці до занять більше часу, ніж студенти, в яких переважають мотиваційні фактори зовнішнього позаакадемічного примусу. Автори зазначають, що кількісно ці практики втілюються в достатньо високі відмітки. Проте їхня успішність відрізняється в гірший бік у порівнянні зі студентами, які зорієнтовані на успішну професійну діяльність.

За наслідками дослідження, мотивація, яка визначена інтересом до навчальних дисциплін і вимогливості викладачів, впливає на бажання зайнятися педагогічною діяльністю та сприяє досягненню достатньо високих академічних успіхів.

Результати дослідження наведені в таблиці «Факторне навантаження професійної мотивації здобувачів вищої освіти».

Таблиця - Факторне навантаження професійної мотивації здобувачів вищої освіти

	Фактори			
	1	2	3	4
Прагнення забезпечити професійну кар'єру	0,866	0,140	-0,035	0,040
Прагнення краще підготуватися до професійної діяльності, стати висококваліфікованим фахівцем	0,863	-0,042	-0,101	0,150
Урахування успішності при майбутньому працевлаштуванні	0,654	0,247	0,443	-0,035
Контроль з боку батьків	0,088	0,817	0,115	-0,086
Прагнення не виокремлюватися серед ровесників своєю успішністю	0,071	0,805	-0,026	0,092
Плата за навчання	0,093	0,701	-0,472	-0,046
Урахування оцінок при нарахуванні стипендій	-0,004	-0,072	0,894	0,102
Вимогливість викладачів	-0,062	0,213	0,208	0,809
Інтерес до навчальних дисциплін	0,263	-0,263	-0,086	0,725

Тож, засобами факторного аналізу встановлено, що визначальними чинниками впливу освітнього середовища на формування професіоналізму майбутнього фахівця є орієнтація на майбутню спеціальну діяльність і зовнішній

контроль за успішністю з боку позаінституціональних установ. Нажаль, другий фактор знижує академічну успішність здобувачів вищої освіти, призводить до формування їхнього ставлення до освітнього процесу як примусового виду діяльності та освітнього середовища як відчуженого простору, в якому втрачається суб'єктність.

Соціальні якості фахівця ми можемо представити як наслідок спільного прояву таких професійно-важливих морально-етичних і емоційно-вольових якостей особистості, як-от:

1) емпатійність (здатність до співчуття, співпереживання, відчуття настрою людини, розуміння її внутрішнього світу);

2) делікатність, тактовність, уважність, повага до здобувача послуги (звернення уваги на настрій клієнта, його самопочуття, дотримання принципу «не зашкодь»);

3) терпимість (повага до інтересів, переконань, ідеалів, потреб, звичок інших людей, сприймання людини такою, якою вона є, з її правом на обраний спосіб життя);

4) витримка і терплячість (контроль над власними емоціями на виклики роздратованості, агресивності та ін.);

5) висока духовна культура й моральність, етична поведінка, гуманність, милосердя, чуйність, безкорисливість (спрямованість на інтереси, потреби і захист людської гідності клієнта, бажання допомогти, симпатія до інших);

6) чесність (правдивість у поясненні становища клієнта, можливостей вирішення його проблем, можливих труднощів);

7) об'єктивність та справедливість (рівне ставлення до клієнта, незважаючи на власні симпатії, адекватне оцінювання його проблем);

8) моральна чистота у професійних справах, конфіденційність (уміння зберігати таємницю, якщо вона не несе загрозу іншим людям);

9) порядність, відповідальність (моральна відповідальність за свою поведінку і наслідки власних дій);

10) емоційно-позитивне ставлення до людей: доброзичливість, доброта, любов до людей, оптимізм (уміння сприймати людину як самоцінність, формувати позитивні почуття до неї, вселяти надію на краще).

Як правило, показники рівня сформованості цих якостей важко формалізуються або не зовсім не формалізуються, важко піддаються математичній обробці та виведенню універсальних законів.

Для прикладу спроби виведення закономірностей способів людського існування, які задають загальні параметри особистості, чуттєво-ментальні переживання індивіда, що визначені екзистенціалом людського буття, вільним вибором особистості, котрий зумовлений комплексом зовнішніх і внутрішніх чинників середовища, можна запропонувати формулу «особистісної ідентичності» (Е. Еріксон), «самоактуалізації» (А. Маслоу), «аутентичної виразності» (А. Уотермана), «особистої виразності» (М. Селігман):

$$O = I + Ж + В, \quad (2)$$

де I – фактори, які визначають індивідуалізований діапазон комфортного сприйняття оточуючого середовища (хоча б на рівні 50%), обумовлюються генетично визначним рівнем і залишаються відносно стабільним протягом життя;

Ж – життєві обставини, які визначають самореалізацію особистості на 10 %;

В – чинники, що обумовлюються свідомими діями, потребують зусиль, піддаються вольову контролю, складають близько 40 % [10].

Наведемо ще «формулу здоров'я», запропоновану авторським колективом [7]:

$$ЗД = (ЕС + РА + ТЗ + РХ + ІФ) / (Х + П + А + ІШЗ), \quad (3)$$

де ЗД – здоров'я; ЕС – емоційна стійкість; РА – рухова активність; ТЗ – термічне загартування; РХ – раціональне харчування; ІФ – інші сприятливі фактори; Х – хвороби; П – паління; А – алкоголь; ІШЗ – інші шкідливі звички.

За наведеною «формулою», здоров'я людини прямо пропорційне здоровому способу життя, можливе за наявності сприятливих умов забезпечення життєдіяльності, освітньої та професійної діяльності. Навпаки, здоров'я людини зменшується, якщо людина має шкідливі звички, знаходиться в некомфортних умовах.

Зазначене актуалізує такі дослідницькі аспекти формування освітнього середовища у ЗВО, як-от: соматичний (стани організму людини), валеологічний, екологічний, ергономічний, урахування яких сприяє формуванню особистості майбутнього фахівця через розвиток функціональних і адаптивних резервів його організму в умовах освітнього середовища. Здоров'язберігаюче освітнє середовище у ЗВО характеризуємо як сукупність управлінських, організаційних, навчальних умов, що забезпечують формування, збереження, зміцнення та відтворення соціального, фізичного, психічного здоров'я суб'єктів освітнього середовища. Здоров'язберігаюче освітнє середовище має належні

фізичні параметри: фізико-хімічні (температура, вологість, хімічний склад, фізичний стан та швидкість обміну повітря, освітлення, наявність шумів); часові (тривалість та ритм впливу чинників освітнього середовища); архітектура будівлі освітнього закладу, дизайн, кубатура та просторова структура приміщень; техніко-естетичні (краса форм, ліній, забарвлення навчального оснащення та обладнання, естетичне використання кольору, світла та музики, стенди наочної інформації тощо). Зазначені параметри значною мірою визначають інформаційну відкритість, високу транзактивність і інтерактивність освітнього середовища та його суб'єктів.

Як свідчить аналіз формул [1-3], формування як професійних, так і соціальних характеристик фахівця значною мірою залежить від умов як внутрішнього (психологічного), так зовнішнього (освітнього) середовища. У науковій літературі є чисельні пропозиції щодо структуризації освітнього середовища ЗВО. З огляду на результати дослідження В. Ільїної [4] та власні напрацювання [6] виокремимо в освітньому середовищі організаційно-управлінський, змістово-процесуальний, комунікативний, технологічний компоненти.

Зокрема, організаційно-управлінський складник освітнього середовища ЗВО забезпечує ефективний менеджмент освітньо-професійного процесу, участь суб'єктів освітньої діяльності в роботі навчально-методичного відділу, організації освітньо-наукової підготовки, наукової, соціально-гуманітарної, виховної і соціально-психологічної роботи, міжнародного співробітництва, кадрового забезпечення, інституту післядипломної освіти, творчих колективів, реалізації програм освітнього, культурного та наукового співробітництва з іншими ЗВО та установами. Йдеться про форми та методи організації освітньої діяльності, які забезпечують практику застосування вмінь професійної діяльності. У цьому напрямі дієвими є самостійні дослідження з наступною презентацією результатів групі, заняття з формування навичок тайм-менеджменту, вирішення конфліктів, культурних питань і самоактуалізації.

Змістово-процесуальний компонент освітнього середовища ЗВО, насамперед, забезпечує формування професійних компетентностей, які передбачені освітньо-професійними програмами за відповідними спеціальностями та спеціалізаціями. Розвиток соціальних навичок забезпечується поглибленим вивченням іноземних мов, соціально-гуманітарних навчальних дисциплін, психології, педагогіки та ін. Актуальними є внесення до

освітньо-професійних програм відповідних навчальних дисциплін, орієнтація методики викладання обов'язкових і вибіркових компонент на розвиток здобувача вищої освіти як конкурентоспроможного випускника, розширення його світогляду завдяки відвідуванню занять з відповідних курсів і факультативів, читанню фахової та художньої літератури.

Комунікативний компонент освітнього середовища ЗВО орієнтований на створення комфортної морально-психологічної атмосфери через координацію формальної та міжособистісної взаємодії на основі реалізації принципів верховенства права, взаємоповаги, толерантності, організацію роботи студентського самоврядування та парламенту, залучення здобувачів освіти до активної громадської та волонтерської діяльності, участі у спортивних змаганнях, що у першу чергу сприяє формуванню соціальних навичок. Йдеться також про донесення науково-педагогічними працівниками до здобувачів вищої освіти розуміння важливості та користі володіння вміннями соціальної взаємодії.

Доповнимо наведену структуру освітнього середовища ЗВО технологічним складником, що передбачає організацію інформаційного поля, в якому здійснюється комп'ютерне управління навчальною діяльністю на основі особистісно-орієнтованого підходу, шляхом створення бази даних, котра відповідає індивідуальній освітній траєкторії здобувача освіти. У режимі гнучкого, прозорого, стандартизованого діалогу з комп'ютером користувач набуває навичок продуктивного пошуку та збору інформації, здатності логічно та критично мислити, самостійно приймати рішення, «креативити», самоорганізовуватися.

Висновки

Тож, модель випускника сучасного ЗВО формування має враховувати, що формування його професійних і соціальних навичок має відбуватися паралельно, їх недоцільно протиставляти. Від майбутнього фахівця очікують не тільки високої кваліфікації у професії (так званих *Hard Skills*), але й розвинених комунікативних здібностей, умінь презентувати себе, проводити переговори і домовлятися, мати високі писемні навички (тобто *Soft Skills*), основи яких закладаються мають закладатися в освітньому середовищі. У свою чергу, освітнє середовище як цілісний освітній феномен, а також його структурні компоненти мають сприяти формуванню та вдосконаленню професійних і соціальних характеристик майбутнього фахівця.